

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЕСЛІВНИХ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ У МОВОТВОРЧОСТІ С. САПЕЛЯКА

Характерною ознакою індивідуального стилю багатьох письменників є оказіональне словотворення. Тому всебічне вивчення авторських інновацій – актуальний напрямок сучасної лінгвістики. Семантичні, словотвірні та функційні особливості таких лексем викликають інтерес дослідників поетичної мови. Вивченню індивідуально-авторських неологізмів присвячено праці І. Бабій, Г. Вокальчук, Н. Гаврилук, В. Герман, Л. Гливінська, В. Калашник, Ж. Колоїз, І. Лощина, Д. Мазурик, Р. Ріжко та інших. Проте в українському мовознавстві та неології системний лінгвістичний аналіз дієслівних оказіоналізмів у мовотворчості С. Сапеляка ще не був предметом окремого розгляду, що зумовлює **актуальність** нашої розвідки. Тому **метою** статті є з'ясування структурно-семантичних та функційних особливостей вербативних інновацій у поетичних текстах С. Сапеляка. Основну джерельну базу склали такі збірки віршів поета: «Тривалий рваний зойк» (1991 р.), «Журбопис» (1995 р.), «Страсті по любові» (2000 р.), «Во ім'я Слова» (2007 р.).

В останні десятиріччя однією з важливих проблем лінгвістичних досліджень є вивчення індивідуально-авторського новотвору, під яким розуміють «незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного в мові слова або словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи норми мовної, що існує лише в певному контексті, у якому воно виникло» [3, с. 432].

Незважаючи на те, що дієслівна система менш рухлива, ніж іменникова чи прикметникова, у ній теж відбувається процес неологізації. Лінгвісти розглядають вербативи як «центральний клас ознакових слів, що виражають дії, процеси та стани, виступають організаційним ядром елементарного простого речення, мають активну й широку валентність, найбільший набір морфологічних категорій і виконують в реченні основні формально-синтаксичні функції – присудка та головного члена односкладного речення» [1, с. 218].

Найчастіше дієслівні новотвори – це інновації з різними формантами (суфіксами, префіксами, постфіксами), мотивовані кодифікованими похідними. Вони характеризуються великим естетичним навантаженням та як носії процесуальної ознаки мають широку семантичну палітру.

Багатою на вербативні інновації є мовотворчість С. Сапеляка, поета, який глибоко відчуває народне слово, якщо потрібно, то доповнює його чимось своїм, індивідуальним, або ж створює щось нове. Дієслівні новотвори письменника вирізняються нестандартністю та оригінальністю. Вони доповнюють кожну картину, створену автором, допомагають влучно описати явище, створити довершений образ, точніше передати почуття ліричного героя, роблять поезію довершеною, наповнюють її різними смислами та додають живого струменю у рядки.

Серед дієслівних неологізмів С. Сапеляка значне місце посідають ті, які утворені префіксальним способом. Вербативи, можливо, не нові, але доданий префікс увиразнює їх, надає слову емоційного забарвлення. Найчастіше поет використовує такі афікси: *на-* (*нащастити*), *со-* (*сораспнути*), *во-* (*воцарювати*), *о-* (*овеселити*), *од-* (*одплакати*), *в-* (*вніміти*). Оказіоналізм *одплакати* поет уживає метафорично: «Слово писалося / в пір'ячку овдовіла / головочку його на мостику / щаслива годинька *одплакала*» [5, с. 34]. Письменник неживому предмету надає рис і характеристик людини, створюючи образну індивідуально-авторську метафору (*годинька одплакала*). Семантика оказіоналізму є прозорою. Афікс *од-* надає інновації значення закінчення, вичерпності того, що названо мотивуючим словом (*плакати*).

Великі експресивні можливості мають префікси старослов'янського походження. До них належить афікс *со-*, який використовується С. Сапеляком для творення оказіоналізму *сораспнути*. Авторський неологізм цікавий сполучуваністю компонентів, оскільки поет використовує архаїчну форму *распнути* та префікс *со-*, який рідко вживається в українській мові, зазвичай у книгах Святого Письма, у словах на зразок *сотворити*, *согрішити*. Оригінально прочитуємо оказіоналізм у контексті: «*Сораспни себе / Серце Варсава / раз глаголю вам / великі сумніви / нестерпної дороги / у свобідне царство / занизькі вежі / ваші стрілецькі*» [5, с. 13]. Новотвір, завдяки компонентам, що його утворюють, а також разом зі словами, які стоять поруч із оказіоналізмом (*Варсава, глаголю*), надають мові урочистого звучання та експресії. Подібну функцію виконує індивідуально-авторський неологізм *воцарювати*, який також утворений за допомогою старослов'янського префікса *во-* та дієслова *царювати*. Загалом неодериват створює піднесений, урочистий стиль та неповторний образ: «*Таїн животворчих – вина і води – / Воцарює глас трисвяте Злотоустя. / Готичний олтар під олтарем постивсь / На смерть не пасхальну одиножди суцю*» [4, с. 78]. С. Сапеляк часто вдається до біблійної лексики, застарілих слів, афіксів, які роблять його письмо незвичним та оригінальним. Загалом під час префіксації утворюються авторські дієслова доконаного виду від дієслів недоконаного виду: *доісповідати*, *спіслати*, *визбавити*: «*Простіть мене тату / доісповідатись / голівонька мліє / сивенькая кривця*» [7, с. 135]; «*О часе – не прийшов еси,*

яко Син не *спіслав* його нам» [4, с. 94]; «Во тріє помолімося / тайною святою / від лукавого / хай *визбавить*» [4, с. 97]. Такі інновації додають завершеності поезії та роблять її неординарною.

У поетичних творах письменника конфіксальні оказіоналізми-дієслова продукуються від вербативних, субстантивних та ад'єктивних твірних основ за допомогою формантів *ви- ... - ува(ти)* (*вичахнювати, викрапувати*); *о- ... -ува (-юва)ти* (*опортретнювати, ослезувати, одимлювати, освавільнювати*; *за- ... -і(ти)(заглибиніти)*); *з- ... -ува(ти)* (*ізкрапувати*). Усі авторські дієслова цікаві не лише за структурою, а й з погляду семантики.

Неординарністю з-поміж інших вирізняється оказіоналізм *ослезувати*. За семантикою інновація близька до слова *сльозити*. Чи дійсно це так, можемо простежити у контексті: «Знекровленим голосінням собору / оживляємо іконостас / дарований гетьманом Великим / псалом Йому новий / *ослезуємо* у святім оплакуванні / невольної домовини» [7, с. 34]. Як бачимо, новотвір органічно вписується у текст, допомагає розкрити внутрішній світ ліричного героя, його особисті та патріотичні переживання. Поруч із оказіоналізмом вжито слово *оплакування*, який ніби є синонімом до інновації і ще більше розгортає картину смутку та горя.

Незвичною є інновація *опортретнювати*, оскільки вирізняється складністю структури та затемненою семантикою. Лише у контексті можливо зрозуміти те, про що пише поет: «*Опортретнено* всіх. За квадратом квадрат... / У марнотах доби моє зірване слово...» [7, с. 11]. Табірне життя письменника часто відбивається у його творчості. Інновація *опортретнювати* передає особисте сприйняття автором дійсності, що панувала у тюрмі, яка забрала кращі роки його життя. Новотвір допомагає створити неперевершену динамічну картину, тому слушно видається думка М. Калько та О. Очеретян про те, що «дієслово ж, з одного боку, уже тільки однією своєю присутністю «животворить» решту слів, з іншого ж боку, дієслово концентрує у своєму значенні всю прогнозовану ситуацію, що в художньо-зображальному плані послугує динамізації контексту» [2, с. 31]. Таку ж функцію виконують більшість авторських дієслівних неологізмів.

У поетичній творчості С. Сапеляка вербативи-оказіоналізми, утворені суфіксальним способом, не є поширеним явищем, проте можна виділити декілька. Неординарними є дієслівні утворення, що мотивуються субстантивами (*занозити, чорнобилити*). Вони вирізняються складною структурою та затемненою семантикою, наприклад: «Вдзовже ешафоти. Виширки тільки плями / *Занозить* в жмилі сухожиллям віть» [4, с. 83]; «Хіросімою *чорнобилить* / око жіночого суму / по обвугленій долоні / уранового ідола... / прелюбодійними мілірентгенами / блукає сонце без коня й вишневого саду» [7, с. 36]. Щодо оказіоналізму *чорнобилити*, варто зауважити: без контексту абсолютно незрозуміло, що стало його твірною основою – Чорнобиль чи чорнобиль. Прочитавши строфу, у якій функціонує інновація, розуміємо, що хоч і метафоризовано, але йдеться про Чорнобильську катастрофу, про страх та смуток, який заповнив серця людей, про біль, розпач та безпорадність. Тому можемо трактувати значення цього оказіоналізму як *відчуття розпачу, страху та болю*. Не менш цікавими є дієслівні інновації, що мотивуються ад'єктивами (*давніти, чорнобривити*). Оригінально автор використовує їх у своєму поетичному тексті: «В просторі слова і в голосі тіла, / в тім мерехтінні трухлих павутин / пам'ять *давніє*, пригірчена сіллю, / тичиться час із кричин німоти» [4, с. 39]; «І в той же рік слівця Словоньком писалися / писанкою / писанка / *чорнобривилась*» [4, с. 23]. Такі новотвори допомагають більш яскраво охарактеризувати той чи інший предмет.

Неординарністю структури вирізняється оказіоналізм *щодніти*, який мотивується адвербативом. Він цікавий тим, що в українській мові у словах такої моделі здебільшого твірними виступають прикметники та іменники: *ясніти* ← *ясний, дніти* ← *день*. Оригінально С. Сапеляк використовує інновацію у вірші: «*Щодніє* день. Уже один в одному. / Спіткна стежа зійшла в камньототвердь» [4, с. 84].

У поетичному словнику С. Сапеляка менш поширеним є функціонування складних оказіональних вербативів, проте, зафіксовані нами, відзначаються високим ступенем інтерпретаційної складності, незвичністю та оригінальністю структури (*міфотворити, зимостелити, вселукавити, красностелити, чоловікопомазуватися*). Неординарним серед інших інновацій є оказіоналізм *вселукавити*. Його особливість полягає у тому, що важко віднайти твірну основу. Ми можемо припускати, що утворюється дериват за допомогою суфіксального способу від прикметника *вселукавий*, який часто трапляється у біблійних текстах. Оскільки поетичні твори С. Сапеляка перенасичені біблійними мотивами, то ця думка доволі реалістична. Підтверджуємо наші міркування контекстом, у якому вжито інновацію: «І поцілував хрест / і животворилася сила / і пісню в слові поцілував / не *вселукавити* нею / і оченки радостію / Святого Письма / овеселив / і в тім же році / затемнення сонця відбулося / і пил осів на печаль його...» [7, с. 49]. Йдеться про якусь жажливу подію, адже «*затемнення сонця*» не віщує нічого доброго, а лише «*печаль*» та розпач. Тому ліричний герой вирішив покаятись, очиститись, не лукавити. Означальний прикметниковий займенник *все* вказує на щось поширене та неподільне.

Неординарно та метафорично письменник вписує у свої поетичні тексти новотвори *зимостелить* і *красностелить*: «Густі терни / битим шляхом / позаяк барвінок / байдюю віщує / по діброві поголос / *зимостелить* наїжджають воріженьки нашим терноградом...» [4, с. 50]; «Напував сльозою / поцілунок твій / а віночок-колобочок / журу прикотив... / *цезніть* сльози *цезніть* / любов маки *красностелить* /

вуста вихилясом» [4, с. 124]. Незвичне поєднання твірних допомагає створити цікаві та неповторні okazіоналізми, що довершують образ та розкривають почуття ліричного героя.

Як бачимо, авторські дієслівні інновації вражають оригінальністю та аномальністю. Вони насичують текст різними емоціями, роблять його яскравим, сприяють експресивності вислову, оживленню оповіді, допомагають малювати різні картини, почуття, відтворювати весь неповторний світ. Крім того, вербативні інновації відображають світосприйняття, почуття і переживання самого автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : «Пулсари», 2004. – 400 с.
2. Калько М. І. Лексичне новаторство поетів українського Ренесансу 20-30-х років ХХ століття (на матеріалі творчості М. Семенка / М. І. Калько, О. В. Очеретяна // Українське національно-духовне відродження 20-х років : освітній, літературний та історичний аспекти. – Черкаси, 1993. – С. 31 – 32.
3. Пустовіт Л. О. Оказіоналізм / Л. О. Пустовіт, Н. Ф. Клименко // Українська мова : Енциклопедія. – 2-е вид. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 432-433. – Бібліогр.: с. 433.
4. Сапеляк С. Є. Во ім'я Слова : Поезії / С. Є. Сапеляк. – Х. : Майдан, 2007. – 154 с. – Серія “Поезія Слобожанщини”.
5. Сапеляк С. Є. Журбопис : Вірші, публіцистика / С. Є. Сапеляк. – Х. : Майдан, 1995. – 96 с.
6. Сапеляк С. Є. Страсті по любові : Поезії / С. Є. Сапеляк. – Х. : Майдан, 2000. – 132 с.
7. Сапеляк С. Є. Триваллий рваний зойк : Поезії / С. Є. Сапеляк. – К. : Рад. письменник, 1991. – 189 с.

Бойчук Н.

Науковий керівник – доц. Штонь О. П.

ДІАЛЕКТИЗМИ ЯК ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА ОСНОВА РОМАННОГО ТРИПТИХА Р. ІВАНИЧУКА «ХРЕСНА ПРОЩА»

Одним із основних засобів стилізації розмовності в художньому тексті виступають діалектизми як територіально марковані синоніми слів літературної мови. Тому дослідження особливостей взаємодії та взаємовпливу художньої мови і територіальних діалектів є пріоритетним напрямом сучасної лінгвостилістики.

Роман Іваничук – представник західноукраїнської мовної спільноти, а, як відомо, рідна письменнику мова з усіма її особливостями завжди є невід'ємною частиною його мовотворчості. Тому у романі «Хресна проща» автор використовує діалектизми галицько-буковинської групи, що відображають особливості мовлення персонажів на описуваній території.

Мета статті полягає у з'ясуванні семантико-стилістичних особливостей діалектизмів у романі Р. Іваничука «Хресна проща».

Діалектизми, за визначенням П. Гриценка, – це позанормативні елементи літературної мови, що мають виражену діалектну віднесеність. Вони віддзеркалюють процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів літературної мови [4, с.146]. С. Бибик акцентує увагу на тому, що територіальний критерій діалектної лексики не є абсолютним, з часом діалектизм починає сприйматися як елемент розмовний, такий, що втратив конкретну локальну маркованість. Дослідниця також додає, що «діалектне слово в словнику – це літературне слово з територіальним і письменницьким «портретом», а діалектне слово в тексті – це стилема, експресема, засіб художньо-образної конкретизації» [1, с.47-49].

Діалектизми є синонімами до слів літературної мови, що відрізняються від них фонетичними, лексичними, граматичними особливостями. Усі ці різновиди, звичайно, яскраво представлені у творі.

Першу групу територіальних діалектизмів становлять фонетичні. У них спостерігаємо відображення таких процесів: сильного «укування» (*нута* – нота, *робучий* – робочий), наявності приставного *в* на початку слова (*встид* – стид), заміни *ю* на *гу* (*гурма* – юрма) та різних модифікацій голосних і приголосних (*соловій* – соловей, *отуха* – утіха, *гамор* – гамір, *згук* – звук та ін). Наведемо приклади: «Змовкла пісня, стихла музика, й промовив Вацлав Моравський до князя Володимира: / – Яке серце не здригнеться, вчувши такі слізні **нуди** й гіркотою струєні слова, княже? Пісня ця, яка і молитвою, і розпачливим криком єсть...» [2, с.235]; «Ростислав... почував себе в безпеці з огляду на незчисленне угорське військо, й додавав йому **отухи** барон Фільній – пихатий і самовпевнений лицар у блискучій кірасі...» [2, с.160].

Серед словотвірних діалектизмів, що відрізняються від слів літературних певними афіксами, фіксуємо лексеми *вдяка* – вдячність, *полегша* – полегкість, *лавиця* – лава, *струїти* – отруїти, *доста* – достатньо, *оподалік* – неподалік, *ниньки* – нині: «Довга дорога заспокоювала колишнього князя, й коли карета зупинилася перед монастирською брамою, відчув він дивну **полегишу** в душі: то замість погорди й злоби вкрадалося в його змучене серце почуття добра і смирення...» [2, с.251]; « – Гріх великий задумав